

УДК 343.971

І. О. Теличкін**ЗАПОБІГАННЯ «ПОЛІЦЕЙСЬКИМ ЗЛОЧИНАМ» У ВИГЛЯДІ
ПРИМУШУВАННЯ ОСІБ ДО САМООБМОВИ: ДОСВІД США**

Розглянуто кримінально-правову характеристику та класифікацію злочинів серед працівників поліції США, зокрема злочинів у вигляді примушування особи до неправдивого зізнання у вчиненні злочину або правопорушення (самообмови). Окреслено види самообмов та розкрито заходи профілактики цього явища у США.

Питання наукового забезпечення законності в діяльності органів внутрішніх справ України передбачає вивчення передового світового досвіду в цій сфері. Тому безсумнівний інтерес викликає вивчення досвіду США у сфері запобігання деяким видам посадових злочинів, що вчиняються працівниками поліції, а саме: примушування особи до неправдивого зізнання у вчиненні злочину або правопорушення (самообмови); незаконне затримання та арешт (взяття під варту); фальсифікація доказів; залякування; жорстоке поводження з громадянами (неправомірне застосування сили); корупція; політичне переслідування; расове профілювання; незаконне спостереження; так зване порушення законності з альтруїстичних мотивів тощо [1].

З огляду на формат цієї статті зосередимося на злочині, що вважається американськими кримінологами одним з найнебезпечніших – примушуванні особи до неправдивого зізнання у вчиненні злочину або правопорушення (самообмови) [2–5]. Звернувшись до кримінально-правової характеристики цього діяння, окреслюючи види самообмов, з'ясовуючи причини та заходи профілактики цього явища, ми маємо на меті компенсувати певним чином відсутність дослідження цієї проблеми у вітчизняній літературі.

Американські кримінологи під неправдивим зізнанням у вчиненні злочину або правопорушення (самообмовою) розуміють завідомо неправдиві показання підозрюваного (обвинуваченого) стосовно своєї уявної причетності до вчиненого злочину [2]. При цьому неправдиві зізнання у вчиненні злочину або правопорушення (самообмови) поділяються на прості (самозвинувачення) та складні, які крім самозвинувачення містять звинувачення інших осіб. Серед неправдивих зізнань розрізняють: а) повну самообмову (коли заявник абсолютно непричетний до злочину); б) часткову самообмову (коли причетність до вчинення злочину перебільшено); в) реальну самообмову (стосовно дійсно вчиненого злочину); г) реальну самообмову (стосовно вигаданого злочину); д) добровільну самообмову (коли заявник звинувачує себе добровільно) і вимушену самообмову (коли заявник звинувачує себе під тиском) [6].

Самообмова – досить розповсюджене явище в історії північно-американської юстиції. Коли після викрадення 20-місячного сина Чарльза Ліндберга у 1932 р. було розпочато дворічне розслідування, у вбивстві було звинувачено якогось Бруно Річарда Хауптмана. Хауптман був визнаний судом винним у вчиненні вбивства першого ступеня і страчений, незважаючи на те, що послідовно заперечував свою вину. Як виявилось згодом, під час пошуків дитини понад 100 осіб зізналися в її викраденні. Один із тих, хто зізнався, Гастон Мінз, колишній агент ФБР, навіть отримав за це самозвинувачення 100 000 доларів від одного з мешканців Вашингтону. Мінз був засуджений до 15 років ув'язнення і помер у в'язниці в 1938 р. Кораблебудівник Джон Х'юз шляхом самозвинувачення також бажав поправити своє фінансове становище. Він був засуджений до одного року ув'язнення умовно. До сьогоднішніх днів дожив чоловік, який стверджує, що він – Чарльз Август Ліндберг [7].

Аналогічний випадок мав місце 15 січня 1947 р. в околицях Лос-Анджелесу, коли було вчинено вбивство Елізабет Шорт, відомої як «Чорна Жоржина». Вбивство стало одним із найжорстокіших та загадкових злочинів у США, яке залишається нерозкритим по теперішній час. Головним мотивом, що спонукав осіб робити неправдиві зізнання (кількість різниться від 50 до 500 осіб у різних джерелах), вважається надія на фінансову винагороду завдяки докладному висвітленню справи у пресі, що обіцяло чималі вигоди фінансового характеру [8].

Незважаючи на поширену думку про високі стандарти кримінальної юстиції США, самі американські експерти вважають, що неправдиві зізнання у вчиненні злочину або правопорушення (самообмови) – досить рутинне явище в державі. Згідно з оцінкою Міністерства юстиції США, з двох мільйонів в'язнів у країні близько 10 % відбувають свої терміни ув'язнення за злочини, які вони ніколи не вчиняли. З них, за даними американської неурядової організації «Невинність», близько 50 000 осіб були засуджені на підставі власних неправдивих зізнань (самообмов) [9]. Усього за період 1989–2003 рр. у США було виявлено 340 випадків невинно засуджених, 15 % з яких були пов'язані з неправдивими зізнаннями. У 30 % справ при цьому було помічено багаторазові неправдиві зізнання [9].

Вважається, що однією з основних причин засудження невинних є неправдиві зізнання (самообмови), що були зроблені від тиском поліції. Через відсутність офіційної статистики США стосовно неправдивих зізнань про їх розповсюдженість можна говорити лише за результатами 6 кримінологічних досліджень, під час яких були виявлені 258 фактів примушення підозрюваних до самообмови протягом останніх 20 років [3; 12–15]. На думку М. Раделета і Х. Бедау [3], самообмови є третьою за значущістю причиною засудження невинних у США. Р. Уорден [10] у своєму дослідженні, проведеному у 2003 р., дійшов висновку, що неправдиві зізнання є

єдиною і головною з цих причин. Правозахисники вважають, що у близько 70 % справ, виявлено випадки засудження невинних, були зафіксовані факти примушення до самообмови [11]. Таким чином, незважаючи на деякі розбіжності у кількісній оцінці неправдивих зізнань (самообмов), американські кримінологи єдині в одному – значному ступені розповсюдженості та небезпеці цього явища.

«Лідуюче» місце у сфері самообмов займає штат Нью-Йорк – 43 неправдивих зізнання. Сім з них – у справах щодо вбивств. У 10 випадках істинного злочинця було виявлено пізніше. У дев'яти випадках з десяти істинні злочинці продовжували злочинну діяльність, у той час як невинно засуджені продовжували відбувати свій термін ув'язнення. З 27 випадків неправдивих зізнань у штаті Нью-Йорк 13 ґрунтувалися на самообмовах. 2/3 усіх судових рішень стосовно вбивств, що були скасовані на підставі проведених експертиз ДНК, були засновані на неправдивих зізнаннях [11].

З 258 випадків самообмов, виявлених у 34 штатах США, у 17 випадках невинно обвинувачені були засуджені до смертної кари¹. Середній термін ув'язнення склав 13 років. Середній вік невинно засуджених складав 27 років. 93 % з них були чоловіки. 63 % тих, хто самообмовив себе, складали особи у віці до 25 років, 32 % – у віці до 18 років. У справах про вбивства частка неповнолітніх складала 8 %, а у справах стосовно зґвалтувань – 16 %. 22 % складали розумово відсталі, і 10 % – ті, хто страждав від різних психічних розладів. Найбільш розповсюдженими причинами скасування несправедливо винесених вироків були: виявлення істинного злочинця (76 %) та нові, науково обґрунтовані, докази (46 %) [11].

Зазначені вище дослідження кримінологів виявили декілька закономірностей. По-перше, примушення поліцією до самообмови – це не поодинокі випадки, а систематичні порушення, які стосуються цілої системи кримінальної юстиції США (незважаючи на всі вжиті заходи) та набули масштабів, які становлять загрозу всьому суспільству. По-друге, неправдиві зізнання є основною причиною винесення несправедливих вироків у США. По-третє, примушення до самообмови характерне для розслідування найбільш тяжких справ, у першу чергу, вбивств. За даними С. Дризина та Р. Лео [14], близько 80 % самообмов мали місце саме у справах, пов'язаних із розслідуванням вбивств.

У спеціальній літературі широко обговорюється питання: що штовхає підозрюваних на здійснення неправдивого зізнання (самообмови). Як вважають американські кримінологи, неправдиве зізнання (самообмова) може бути отримане, як правило, або шляхом застосування фізичної сили, або шляхом психологічного тиску, або внаслідок відхилень у психічному стані обвинуваченого, або внаслідок його некомпетентності [11].

¹ Один з них, Ерл Вашингтон, був виправданий за дев'ять днів до виконання смертної кари, після того як провів у камері смертника майже 10 років.

Слід зазначити, що правоохоронні органи США домоглися значних успіхів у боротьбі із застосуванням фізичного насильства під час проведення допитів. Проблема психологічного тиску щодо підозрюваних з боку працівників поліції залишається багато в чому невирішеною.

Так, сучасні технології проведення допитів, наприклад, технологія Рейду [16], передбачає навіювання обвинуваченому думки, що в разі добровільного визнання він відчужує моральне задоволення. Бажаного ефекту домагаються і за допомогою певної матеріальної винагороди, наприклад, чашки кави, припинення допиту, надання можливості спати у теплому ліжку тощо.

Крім того, залежно від своїх індивідуальних психологічних якостей різні обвинувачені мають різний ступінь стійкості до дачі неправдивих зізнань [17]. Іноді «жертвні» неправдиві зізнання робляться обвинувачуваними для того, щоб відвернути увагу від того, хто насправді вчинив злочин. Наприклад, зізнання робиться батьком для того, щоб врятувати свою дитину від в'язниці. Неправдиві зізнання можуть бути зроблені і для досягнення угоди про визнання провини [18], тобто в межах дозволеної законом письмової угоди між обвинуваченим і його захисником та обвинувачем, в якій найчастіше в обмін на визнання обвинуваченим (підсудним) своєї вини в менш тяжкому злочині обвинувач відмовляється від всебічного дослідження обставин справи, яке прояснило б істину, а також від підтримання обвинувачення у більш тяжкому злочині.

Згідно з С. М. Кассіном [4], неправдиві зізнання можуть бути розділені на три головних види:

- зізнання, що були зроблені добровільно, без тиску з боку поліції;
- зізнання, що були зроблені в обмін на винагороду;
- зізнання, в які обвинувачений щиро вірить сам.

Причинами зацікавленості поліції в отриманні неправдивого зізнання, на думку американських експертів, можуть бути наступні. По-перше, після отримання зізнання від підозрюваного поліція, зазвичай, закриває справу, вважає злочин розкритим, навіть якщо докази вини підозрюваного суперечливі й недостатні. По-друге, внаслідок своєї недостатньої професійної підготовленості багато поліцейських навіть і не знають про причини, в першу чергу, психологічні, які змушують підозрюваних йти на самообмову. Згадка про неправдиве зізнання (самообмову) з'явилася у провідному навчальному посібнику для американських слідчих тільки у 2001 р., тобто через 60 років після виходу першого видання [19].

У США також існує хибний стереотип, що коли до підозрюваного не будуть застосовані заходи фізичного впливу, то домогтися від нього завідомо неправдивого зізнання щодо вчинення злочину, якого він не вчиняв, неможливо.

Така точка зору широко розповсюджена і серед поліції, і серед прокурорів, і серед адвокатів, і навіть серед суддів, присяжних та громадськості. Відповідно до дослідження Школи права Північно-

Західного університету, 40 % респондентів із числа працівників поліції заявили, що, на їх думку, підозрювані роблять неправдиві зізнання «не часто», а 28 % – «майже ніколи» [11]. За визнанням прокурора графства Санта Барбара (штат Каліфорнія), «здоровий глузд чітко говорить, що невинна особа ніколи не визнається у вчиненні злочину, якого вона не робила» [5]. Практика свідчить, що після того, як підозрюваний визнав свою вину, прокурор вимагає максимального покарання. Навіть адвокати прагнуть повірити в те, що неправдивих зізнань не існує, оскільки їм простіше домогтися пом'якшення вироку для злочинця, що покаювся, ніж відстоювати його невинність.

Судді також воліють мати справу з підсудними, що визнали свою вину, ніж з'ясовувати обставини, за яких підсудний пішов на самообмову. Для присяжних засідателів визнання вини підсудним також є найпереконливішим свідченням його вини (за винятком тих випадків, коли злочин був зафіксований засобами відеозапису). Опитування 1 000 кандидатів на посаду присяжного засідателя в окрузі Колумбія засвідчило, що переважна більшість з них (68 %) відкидають саму можливість самообмови. Громадськість також швидше схильна вірити визнанням підсудних у вчиненні злочину, ніж їх твердженням під час засідання суду, що їх зізнання було зроблено під тиском слідства. Після оголошення вироку шанси особи, яка обмовила себе, на перегляд справи практично дорівнюють нулю [5].

Оскільки неправдиве зізнання не є рідкісним явищем у судовій практиці, то у законодавстві США існує певна система правил виявлення неправдивих зізнань, яка отримала назву «правил зізнання» [20]. Зокрема, суд повинен довести до підсудного його права; переконатися, що зізнання було зроблене добровільно, а не внаслідок застосування насильства, погроз або обіцянок, а також переконатися в наявності фактів, що підтверджують зізнання [9].

У США найефективнішим засобом боротьби з примушенням до самообмови вважається електронний запис допиту. Передбачається, що електронний запис може дати об'єктивну картину того, що трапилося під час допиту. Коли правоохоронні органи не можуть надати електронний запис допиту, то присяжні засідателі повинні бути попереджені про необхідність не приймати зізнання у вчиненні злочину до уваги, якщо вони мають хоча б мінімальну підозру, що це зізнання було отримано під тиском. В ідеалі суддя не повинен навіть згадувати про наявність зізнання, якщо такий електронний запис відсутній або його було зроблено з порушеннями прийнятих стандартів [5]. Однак обов'язкове фіксування засобами відеозапису передбачене законодавством лише у штатах Вісконсин, Іллінойс, Мен, Меріленд, Міссурі, Монтана, Небраска, Нью-Мексико, Орегон, Південна Кароліна, округ Колумбія. Схожі рішення були прийняті верховними судами штатів Аляска, Айова, Массачусетс, Міннесота, Нью-Гемпшир та Нью-Джерсі. 500 органів

поліції ввели обов'язковий запис допитів за своєю ініціативою [11]. Але в цілому проблема нормативно-правового закріплення механізму забезпечення прав громадян, як і раніше, залишається неврегульованою на більшій частині території США.

На думку експертів, ведення відеозапису допитів може бути впроваджене в життя трьома шляхами: законодавчим, рішенням відповідної вищої судової інстанції або наказом по конкретному органу поліції [5].

При цьому обговорюється питання, на кого повинна бути спрямована камера: одночасно на працівника поліції та підозрюваного чи виключно на підозрюваного. Висловлено думку, що спрямування камери виключно на підозрюваного тільки посилює проблему неправдивого зізнання, оскільки присяжні засідателі, які не бачать поліцейського, можуть дійти до хибної думки [5].

Фахівці підкреслюють, що обов'язковий відеозапис допитів вигідний як для підозрюваного, так і для поліції. З одного боку, відеозапис усього допиту, включаючи саме зізнання, забезпечує права підозрюваного на захист, а також служить засобом запобігання застосуванню незаконних методів ведення слідства. З іншого боку, застосування технічних засобів відеозапису сприяє запобіганню звинувачень на адресу працівників поліції стосовно використання незаконних методів допиту; ускладнює роботу адвокату щодо зміни показань підозрюваного; допомагає працівникові поліції зосередитися на самому допиті, а не на веденні протоколу; дозволяє зберегти навіть найдрібніші деталі свідчень; підвищує довіру населення до поліції та скорочує кількість скарг на неї [21].

Викладене дозволяє зробити нам низку висновків. Примушування особи до неправдивого зізнання у вчиненні злочину або правопорушення (самообмови) – досить небезпечне та розповсюджене явище навіть у країнах з давніми демократичними традиціями. Цей злочин вважається одним з найнебезпечніших тому, що він є головною причиною винесення несправедливих вироків. На жаль, часто не існує офіційної статистики щодо розповсюдженості цього злочину. Головним джерелом інформації з цього питання, навіть у демократичних країнах, є недержавні організації. Діяльність щодо попередження цього злочину в США базується, перш за все, на впровадженні технічних засобів фіксації допиту. Цей досвід може бути важливим для багатьох країн, у тому числі й для України. За інформацією правозахисних організацій, у 2011 р. в Україні зафіксовано понад 800 тис. осіб, постраждалих від незаконних дій працівників міліції, у тому числі від неправдивого зізнання у вчиненні злочину або правопорушення (самообмови). Ці обставини обумовлюють потребу в подальших дослідженнях передового світового досвіду з попередження злочинності серед працівників правоохоронних органів і застосування цього досвіду на теренах України.

Список літератури: 1. Police misconduct [Електронний ресурс] // Wikipedia, the free encyclopedia. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Police_misconduct. 2. Mcleer K. False Confessions: Can Psychological Theories Improve Interrogation Techniques? [Електронний ресурс] / Kelly Mcleer. – Режим доступу: <http://blogs.psychcentral.com/forensic-focus/2010/03/false-confessions-can-psychological-theories-improve-interrogation-techniques/>. 3. Radelet M. L. The Execution of the Innocent [Електронний ресурс] / Michael L. Radelet and Hugo Adam Bedau. – Режим доступу: [http://www.law.duke.edu/shell/cite.pl?61+Law+&+Contemp.+Probs.+105+\(Autumn+1998\)](http://www.law.duke.edu/shell/cite.pl?61+Law+&+Contemp.+Probs.+105+(Autumn+1998)). 4. Kassin S. M. False Confessions: Causes, Consequences, and Implications for Reform [Електронний ресурс] / Saul M. Kassin // Current Directions in Psychological Science. – Vol. 17. № 4. – 2008. – P. 249–253. – Режим доступу: [http://www.williams.edu/Psychology/Faculty/Kassin/files/Kassin%20\(2008\)%20-%20APS%20CD.pdf](http://www.williams.edu/Psychology/Faculty/Kassin/files/Kassin%20(2008)%20-%20APS%20CD.pdf). 5. Leo R. A. The Problem of False Confession in America [Електронний ресурс] / Richard A. Leo. – Режим доступу: <http://www.nacdl.org/Champion.aspx?id=1093&terms=richard+leo>. 6. Schell J. Fact Sheet: False Confessions [Електронний ресурс] / Jennifer Schell. – Режим доступу: <http://www.eaplstudent.com/component/content/article/124-false-confessions>. 7. Lindbergh kidnapping [Електронний ресурс] // Wikipedia, the free encyclopedia. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Lindbergh_kidnapping. 8. Шорт Елизабет [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Шорт_Элизабет. 9. False Confessions Happen [Електронний ресурс] / False Confessions. – Режим доступу: <http://falseconfessions.org/false-confessions-happen>. 10. Interview With Rob Warden [Електронний ресурс] / Rob Warden ; [www.wolverton-mountain.com]. – Режим доступу: http://www.wolverton-mountain.com/interviews/people/rob_warden.htm. 11. Facts and Figures [Електронний ресурс] / False Confessions. – Режим доступу: <http://falseconfessions.org/fact-a-figures>. 12. Gould J. B. One-hundred Years of Getting it Wrong? Wrongful Convictions After a Century of Research [Електронний ресурс] / Jon B. Gould & Richard A. Leo. – Режим доступу: http://cwcy.org/resources/112_attach_Leo%20and%20Gould.pdf. 13. Scheck B. Actual Innocence: Five Days to Execution and Other Dispatches From the Wrongly Convicted [Електронний ресурс] / Barry Scheck, Peter Neufeld & Jim Dwyer. – Режим доступу: <http://www.deathpenaltyinfo.org/node/189>. 14. Leo R. Proven False Confession Cases [Електронний ресурс] / Richard Leo and Steven Drizin. – Режим доступу: http://www.innocenceproject.org/docs/Master_List_False_Confessions.html. 15. Exonerations in the United States, 1989 Through 2003 [Електронний ресурс] / Samuel Gross, Kristen Jacoby, Daniel Matheson, Nicholas Montgomery & Sujata Patil // Journal of Criminal Law and Criminology. – Vol. 95. № 2. – 2005. – P. 523–560. – Режим доступу: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=753084. 16. Reid technique [Електронний ресурс] // Wikipedia, the free encyclopedia. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Reid_technique. 17. Gudjonsson G. Tests, Scales, and Assessments: Gudjonsson Suggestibility Scales [Електронний ресурс] / Gisli Gudjonsson. – Режим доступу: <http://www.psypress.com/tests/#gudjonsson>. 18. Соглашение о признании вины [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Соглашение_о_признании_вины. 19. Criminal Interrogation and Confessions [Електронний ресурс] / Fred Inbau, John Reid, Joseph Buckley & Brian Jayne. – Sudbury : Jones & Bartlett Learning, 2004. – 639 p. – Режим доступу: http://books.google.com/books/about/Criminal_interrogation_and_confessions.html?id=oBmQHSADQ4C. 20. Federal Rules of Criminal

Procedure. Rule 11. Pleas [Електронний ресурс] / Legal Information Institute. – Режим доступу: <http://www.law.cornell.edu/rules/frcrmp/Rule11.htm>. **21.** How to prevent «false confessions» from leading to wrongful convictions [Електронний ресурс] / Innocence Project. – Режим доступу: http://www.innocenceproject.org/Content/False_Confessions__Recording_Of_Custodial_Interrogations.php.

Надійшла до редколегії 21.02.2012

Рассмотрена уголовно-правовая характеристика и классификация преступлений среди сотрудников полиции США, в частности преступлений в виде принуждения лица к ложному признанию в совершении преступления или правонарушения (самооговора). Очерчены виды самооговора и раскрыты меры профилактики данного явления в США.

The article focuses on issues of criminal characteristics and classification of the crimes of the U.S. police officers, in particular crimes of forcing person to false confession in the commission of crime or offence (self-incrimination). The types of self-incrimination and prevention of this phenomenon in the United States are described.